

УДК 81'42.161.1'367.332

С. В. Кійко

СИНТАКСИЧНА ОМОНІМІЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто випадки синтаксичної омонімії у газетно-публіцистичних текстах сучасної німецької мови, розроблено класифікацію видів неоднозначних синтаксичних конструкцій і встановлено найчастотніші омонімічні конструкції нарівні тексту.

Ключові слова: омонімія, синтаксична конструкція, синтаксичний аналіз, газетно-публіцистичні тексти.

Синтаксична омонімія – це не просто вузька проблема багатозначності тексту, а важлива загальномовна проблема, тісно пов'язана з аспектами мовленнєвої комунікації. Дослідники, які вивчають природні мови, обов'язково зіштовхуються з неоднозначністю синтаксичного аналізу. Так, за спостереженнями І. Л. Мельчука, в англійських науково-технічних текстах неоднозначність трапляється у більшості фраз, а одне речення в першій статті Конституції США допускає 16 різних синтаксичних структур [1, с. 32].

Синтаксична омонімія виявляє себе лише на рівні мовлення, а тому її обов'язковою умовою є збіг морфологічного й лексичного складу речення. Такі речення є однаковими за структурою й лексичним наповненням, але різнотипними за змістом синтаксичні конструкції. Таке визначення збігається з загальним трактуванням омонімії як розбіжностей у плані змісту при відсутності формальної диференціації.

Наявні дослідження синтаксичної омонімії обмежені або констатацією існування синтаксично неоднозначних конструкцій, або описом найяскравіших прикладів на кшталт нім. *Bert sah die Frau mit dem Fernglas*; укр. *запрошення вчителя*, або розглядом синтаксичної омонімії в суто прикладному аспекті – з погляду автоматичної обробки тексту [3; 10]. Актуальність дослідження синтаксичної омонімії обумовлена як її широким розповсюдженням у сучасній німецькій мові [5, с. 22], так і недостатнім рівнем розробки текстової омонімії, необхідністю лінгвістичної інтерпретації морфологічно і синтаксично неоднозначних конструкцій з метою оптимізації комунікативного процесу.

Метою нашого дослідження є системний опис неоднозначних синтаксичних конструкцій у сучасній німецькій мові. Для дослідження синтаксичної омонімії в німецькій мові ми проаналізували газетно-публіцистичні тексти з Маннгеймського корпусу COSMAS II, який налічує 13,5 мільйонів сторінок (5,4 мільярди слів-форм). Кількість опрацьованих нами сторінок складає 1200, кількість проаналізованих речень – 18000, кількість синтаксично неоднозначних речень дорівнює 2700. Величина відносної похибки становить 0,037 (або 3,7 %), що значно нижче за критичну величину 0,33 (або 33 %). Це означає, що проаналізований нами масив тексту можна вважати достатнім, щоб отримати вірогідні результати (пор. 2, с. 28)].

Аналіз досліджуваних речень здійснено за допомогою морфологічної програми Morphy 3.0, яка автоматично приписує кожному слову в реченні всі можливі граматичні категорії, наприклад:

<i>Winde das</i>	<i>im</i>	<i>Winde flatternde Segel</i>	<i>um</i>	<i>die Winde</i>
SUB PRO	PRP	SUB ADJ	SUB PRP	PRO SUB
VER ART		VER	VER KON	ART VER
			ADV	

Після синтаксичного аналізу програма встановлює однозначні граматичні категорії слів для певного речення, як-от:

<i>Winde das im Winde flatternde Segel um die Winde</i>
VER ART PRP SUB ADJ SUB PRP ART SUB

Проте у 15 % випадків з досліджуваного корпусу програми Morphy 3.0 не вдалося приписати словам у реченні однозначно граматичні категорії, тобто тут йдеться про омонімію. Саме ці 15 % (2700 речень) підлягали нашому подальшому аналізу з метою встановити види текстової омонімії у німецькій мові.

Варто зазначити, що в деяких випадках йдеться про так звану тимчасову неоднозначність, яка була матеріалом детального розгляду низки авторів [3; 6; 8] і використовується для вивчення моделей синтаксичного аналізу речень у процесі розуміння. Тимчасова неоднозначність виникає в тих реченнях, які видаються неоднозначними до певного слова, але до кінця речення неоднозначність вирішується на користь однієї з синтаксичних структур, наприклад: *John knows Bill loves Mary*. Перпий варіант аналізу: *Джон*

знає Білла... любить Мері; правильний варіант аналізу: Джон знає, що Білл любить Мері [3, с. 239]. Проте вивчення моделей синтаксичного аналізу в процесі розуміння – це галузь психолінгвістики. При роботі з тимчасовими неоднозначностями синтаксичну омонімію не досліджують, а лише використовують як інструмент для вивчення процесів розуміння мови. Речення, які є тимчасово неоднозначними, містять лише одну синтаксичну структуру. З наведених вище міркувань ми не розглядаємо тимчасово неоднозначні речення у нашому дослідженні.

Про синтаксичну омонімію йдеться лише тоді, коли певним конструкціям у реченні можна приписати дві і більше синтаксичні інтерпретації. Так, назву статті *Eisprinzessin verzaubert*, в якій написано про швейцарську фігуристку Сару Майєр, можна інтерпретувати двояко: а) льодова принцеса зачаровує інших осіб, наприклад, публіку; б) льодова принцеса зачарована іншою особою, або майстерним виконанням програми іншою фігуристкою. Поза контекстом важко зрозуміти, про що йдеться у статті.

Явище синтаксичної омонімії спостерігаємо також тоді, коли маркування відмінка і числа, які б могли сигналізувати про синтаксичну роль у реченні, неоднозначні. На такі випадки звернув увагу Г.Й. Вебер, який наводить як приклад синтаксично омонімічне речення *Alfred liebt sein Auto mehr als seine Kollegen*. На думку автора, це речення має три різні глибинні структури:

- 1) *Alfred liebt sein Auto mehr als* [Alfred] *seine Kollegen* [liebt]

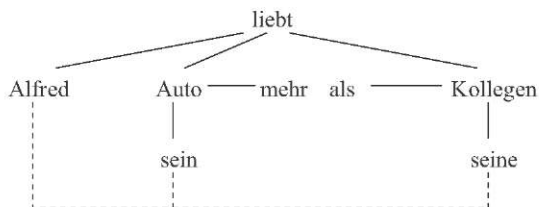
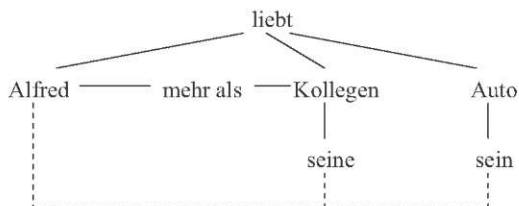

Рис. 1. Перша глибинна структура речення за [10, с. 65].

- 2) *Alfred liebt sein Auto mehr als seine Kollegen* [Alfreds Auto lieben]

Рис. 2. Друга глибинна структура речення за [10, с. 65].

- 2) *Alfred liebt sein Auto mehr als seine Kollegen* [ihr(e) Auto(s) lieben]

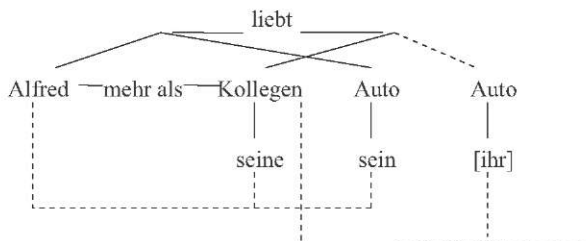

Рис. 3. Третя глибинна структура речення за [10, с. 65].

У статті ми зупинимося на різних синтаксичних тлумаченнях неоднозначних речень з нашої вибірки за допомогою граматики залежностей як найбільш повно розробленої формальної системи для опису природних мов. Для цього необхідно скористатися списком символів, прийнятих у граматиці безпосередніх складників (пор. [4, с. 70-106; 7, с. 27-30]): *N* – іменник, *V* – дієслово, *Adj* – прикметник, *Adv* – прислівник, *Pron* – займенник, *Prep* – прийменник, *Det* – детермінатор (артикль, присвійний або вказівний займенник), *NP* – іменна фраза, *VP* – дієслівна фраза, *PP* – прийменникова фраза, *AdjP* – прикметникова фраза, *AdvP* – прислівникова фраза, *Genitiv* – іменник у родовому відмінку, *App* – прикладка, *Part* – дієприкметник, *RelS* – підрядне означальне речення, *Koord* – координація, *Präd* – предикатив. Для економії місця ми подамо дерева безпосередніх складників за допомогою дужок та індексів.

Аналіз синтаксичної структури неоднозначних речень виявив такі варіанти зв'язку безпосередніх складників (спочатку наведена синтаксична конструкція, далі – варіанти її тлумачення і приклади):

1) атрибут, виражений прийменниковою фразою, у складі іменної фрази [N PP PP] або [N PP [P NP [N PP]]]: *Der Verzicht auf die Flüge ohne Provision ist zulässig bei Insulininsuffizienz*;

2) атрибут, виражений прийменниковою фразою і родовим відмінком, у складі іменної фрази [N NP Genitiv PP] або [N NP Genitiv [Det N PP]]: *Preisregelung für Dienstleistungen des Rates des Bezirkes Leipzig*;

3) атрибут у родовому відмінку й іменна фраза у ролі прикладки у складі іменної фрази [N NP Genitiv NP App] або [N NP Genitiv [Det N NP App]]: *Auf Einladung eines Kollegen meines Mannes, Dr. Ingo Schulz, besuchten wir ...*;

4) атрибут у родовому відмінку й прикладка, виражена дієприкметником, у складі іменної фрази [N NP Genitiv Part App] або [N NP Genitiv [Det N Part App]]: *Die Bahn des neuen Kometen, erstmalig ermittelt im Jahre 1825 ...*;

5) атрибут до або в складі координованої іменної фрази [NP [NP Koord NP PP] або [NP [NP Koord NP (N PP)]]: *Der Autor, früher Lehrer und heute Student am Literaturinstitut ...*;

6) атрибути, виражені прикметниками, у складі іменної фрази [NP [Adj Adj N]] або [NP [Adj NP [Adj N]]]: *strebsame junge Mitarbeiter; die einzelnen geschliffenen Steine*;

7) прислівники в прикметниковій фразі [AdjP [Adv [AdjP Adv Adj]]] або [AdjP [AdvP [Adv Adv] Adj]]: *eine potentiell syntaktisch mehrdeutige Klasse*;

8) прислівники в координованій прикметниковій фразі [AdjP [Adv AdjP [AdjP Koord AdjP]]] або [AdjP [AdjP [Adv Adj] Koord AdjP]]: *Sie ist nicht groß und dunkelhaarig*;

9) дієслова у складі координованої дієслівної фрази [VP [V [V Koord V] NP]] або [VP [VP (V) Koord VP [V NP]]]: *Sophia las und schrieb einige Briefe*;

10) комплексні дієслівні фрази у складі координованої дієслівної фрази [VP [V [V Koord V] ModalV]] або [VP [VP [V] Koord VP [V ModalV]]]: *Der operierte Patient wird leben und arbeiten können*;

11) атрибут з родовим відмінком, який стоїть перед або після іменної фрази [NP [Det N NP_Genitiv] NP [N]] або [NP [Det N] NP [NP_Genitiv N]]: *Gates sieht durch den Regierungsvorschlag Microsofts fundamentalste Praktiken untergraben*;

12) прикладка, виражена дієприкметником, з різним підпорядкуванням [NP1 NP2 VG Part_App[NP1]] або [NP1 NP2 VG Part_App[NP2]]: *Es war schon dunkel, als Katharina ihn traf, zitternd vor Kälte und Nässe*;

13) прийменникова фраза у ролі обставини або означення, вираженого прикметником [PP [P N] NP [Part N]] або NP [AdjP [PP [P N] Part]] N]: *... eine Bäuerin, die beim Studium verschüttete Klugheit zurückgewinnt*;

14) підрядне означальне речення як атрибут до комплексної іменної фрази [N PP [P NP [Det N RelS]]] або [N1 PP RelS[N1]]: *Dieses Wirtshaus ist eine der alten Kneipen in der Stadt, die ich so liebe*;

15) кілька підрядних означальних речень у ролі атрибутів до іменної фрази: *Die Veränderung, deren eine Bäuerin fähig ist, die verschüttete Klugheit zurückgewinnt*;

16) прикметниковий атрибут до координованої іменної фрази або в її складі [NP [NP [Adj N] Koord NP [N]]] або [NP [Adj NP [N Koord N]]]: *Alte Männer und Frauen waren davon betroffen*;

17) прийменникова фраза у ролі ад'юнкта (залежного компонента багатокomпонентного словосполучення) або додатка VP PP PP або VP [PP [PP]]: *Ich will mich nach dem Essen in der Kantine umsehen*;

18) іменна фраза у ролі ад'юнкта (залежного компонента багатокomпонентного словосполучення) або додатка: *Jede dritte Stunde ist eine Pause*;

19) іменна фраза у ролі підмета або прямого додатка: *In Krakau kann man sich verlieben*;

20) іменна фраза в ролі прямого або непрямого додатка: *Er zog Frau Müller Frau Schmidt als Mitarbeiterin vor*;

21) іменна фраза у ролі підмета або прямого додатка в підрядному реченні: *die Frau, die Napoleon liebte ...*;

22) прикметник або прислівник: *Sie nannten den Täter widerwillig*;

23) прислівник у ролі обставини або означення: *Sie verteidigten hartnäckig erschwindeldes Geld*;

24) прислівник у ролі обставини або постпозиційного означення: *Da meine Tage hier gezählt sind, ...*;

25) прийменникова фраза з *durch* або *von* у ролі означення або додатка (агенса пасивної конструкції): *Ich habe mir die Adresse von Olaf geben lassen*;

26) прислівникова фраза з *als* у ролі означення або обставини: *Er will seine Laufbahn als Schuldirektor beschließen*;

27) прийменникова фраза у ролі означення або додатка: *Du brauchst vor der Prüfung keine Angst zu haben*;

28) прийменникова фраза у ролі обставини або означення до прикметника: *Darin wird während des Transports gefrorene Kohle aufgetaut*;

29) іменна фраза у ролі прикладки або при перерахуванні: *Sie wurde von ihrer Schwester, Prinzessin von Monaco, Beamten und Freunden begleitet*;

30) іменник у ролі означення або предикатива: *Ich habe jetzt keine Möglichkeit mehr zu verlieren*;

31) прислівник або прикметник у вищому ступені порівняння у ролі обставини або означення: *Er kannte noch mehr gehandikapte Leute*;

32) координація в прийменниковій фразі: *Der Bodenimpfstoff besteht aus Wasser und Luftstickstoff bindenden Bakterien*;

33) іменна фраза як означення з родовим відмінком або додаток у давальному відмінку: *Mitarbeiter sind verpflichtet, den Ausfall von Vorlesungen über den Dekan der Fakultät schriftlich anzuzeigen*;

34) іменник або прикметник у складі координованої фрази: *Verlobten und frisch verheirateten Paaren pflegt man zum Essen kostenlos Wein einzuschenken*;

35) діеприкметник у ролі означення у складі координації: *Ich habe heute ein Päckchen versiegelt und eingeschrieben abgesandt*;

36) прислівник або прикметник у ролі означення чи обставини: *Die Zeit vergeht, und das Kind wird vergessen*.

Звичайно, можна припустити, що існують інші види синтаксичної неоднозначності, не наведені в нашій класифікації. Їх існування може бути доведене на матеріалі інших вибірок більшої величини.

Щодо кількості неоднозначних речень певних синтаксичних типів, то досі відомо лише декілька спроб їх встановлення. Так, Е. Агрікола цитує дослідження Г. Еггера, який на матеріалі 745-ти речень з науково-популярної прози, що містять підмет і прямий додаток, встановив наступне: 46 речень допускали лише одне можливе трактування, у 317 реченнях тільки один з членів мав однозначні морфологічні показники, у 152-х реченнях підмет можна визначити лише за допомогою узгодження з присудком, а в 230 реченнях (31 %) обидва члени речення синтаксично неоднозначні [5, с. 171].

Дослідження 1125 речень з прийменниковими фразами в позиції після іншої прийменникової чи іменної фрази показало, що неоднозначність трапилася у 201 випадку (17,9 %). У ста випадках йдеться про комплєменти або ад'юнкти до дієслова, у 99 прикладах прийменникова фраза стосується іменника, який стоїть безпосередньо перед нею, у 5-ти реченнях – іменника-ядра, і в одному випадку прийменникова фраза залежала від прикметника [9, с. 97-110].

Випадки синтаксичної омонімії з нашої вибірки найчастіше зумовлені конструкцією „субстантивоване дієслово + залежний від нього іменник у родовому від-

мінку”, як-от: *das Fühlen der Hand* (відчуття людиною власної руки / відчуття, яке сприймають рукою), *das Riechen des Hundes* (нюх собаки / запах собаки), як-от: *Das Feiern der Mannschaft nach dem Sieg; das Fahren des Autos*.

Іншою частотною конструкцією, яка викликає синтаксичну омонімію в німецькій мові, є сполучення „іменник у множині + дієслово в інфінітиві”, як-от: *Plakate kleben* „плакати приклеєні до чогось / клеїти плакати кудись”, *wilde Tiere jagen* „дикі тварини полюють (на здобич) / полювання на диких тварин”, *manche Tiere riechen gut* „від деяких тварин гарно пахне / деякі тварини мають добрий нюх”, *Flugzeuge fliegen* „літаки летять / літати літаками”, *Schiffe segeln* „кораблі йдуть під вітрилами / керувати кораблем”, *Autos fahren* „автомобілі їдуть / керувати автомобілями” тощо. Загальна кількість подібних прикладів у нашій вибірці становить 187 речень. Це, в основному, назви статей, наприклад: *Der wahre Grund, warum Flugzeuge fliegen* „справжня причина, чому літають літаки / привід для польотів літаками”; *Flugzeuge fliegen mit Abfall* „літаки літають зі сміттям / літати літаками зі сміттям”; *Traditionelle Schiffe segeln* „стародавні кораблі йдуть під вітрилами / керувати стародавніми кораблями” та інші.

Ще одна конструкція, яка допускає омонімічні тлумачення, – „іменник + підрядне речення з іменником і дієсловом”, у якій ужито іменники жіночого / середнього роду або в множині, як-от: *die Entdeckungen, die die Erfindungen bewirken* „відкриття, які сприяють винаходам / відкриття, викликані винаходами”. Найуживанішими дієсловами в таких конструкціях є *(sich) mögen, lieben, hassen, stärken, schwächen, erweitern, beschränken, ergänzen* тощо.

Іншим прикладом семантичної омонімії конструкцій служить речення *Ein Jungeselle ist ein Mann, dem zum Glück noch die Frau fehlt* „парубок – це чоловік, якому для щастя / на щастя, не вистачає жінки”, тобто це речення можна тлумачити двоюко: *Er wäre glücklich, wenn er eine Frau hätte / Er kann sich freuen, dass er noch keine Frau hat*. Тут йдеться про синтаксичну омонімію, зумовлену залежністю обставини *zum Glück* або від дієслівної фрази *fehlt*, або від цілого речення.

Варто зазначити, що омонімічні трактування допускають також складені іменники, основне слово в яких представлене віддієслівним іменником. Перший безпосередній складник може бути вираженням іменником, як-от: *das Bauernopfer* „селянин-жертва / пожертва селянина”, *der Mauerfall* „падіння стіни / падіння когось зі стіни”, *der Bocksprung* „стрибок через „козла” / стрибок козла”, *der Fenstersturz* „падіння з вікна / падіння когось з вікна” тощо. Неоднозначне трактування спричиняє віддієслівний іменник, оскільки невідомо, в якому стані (активному чи пасивному) вжито дієслово, від якого походить іменник.

Перспективним вважаємо встановлення різних типів синтаксичної неоднозначності та частоти їх зустрітваності на матеріалі вибірки не тільки з публіцистичного, але й художнього та наукового стилів. Отримані відомості були б корисними при розробці систем автоматичної обробки тексту, а також у практиці нейролінгвістичного програмування.

Література

1. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей „СМЫСЛ ↔ ТЕКСТ“ / И. А. Мельчук. – М. : Школа „Языки русской культуры“, 1999. – 346 с.
2. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів / Перебийніс В. І. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 172 с.
3. Секерина И. Психолінгвістика / И. Секерина // Современная американская лингвистика : фундаментальные направления. – М. : УРСС, 2002. – С.231–275.
4. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – М. : Изд-во РГГУ, 2001. – 798 с.
5. Agricola E. Polysyntaktizität bei der Analyse des Deutschen und des Englischen / E. Agricola. – Berlin : Akademie-Verlag, 1968. – 203 S.
6. Gorrell P. Structural Relations in the Grammar and the Parser / P. Gorrell // Folia Linguistica. – Berlin : de Gruyter, 1994. – Vol. 28 (1-2). – Pp. 101–138.
7. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg: Groos, 1996. – 890 S.
8. Frazier L. Against Lexical Generation of Syntax // Lexical Representation and Process. – Cambridge: MIT Press, 1989. – Pp. 505–528.
9. Mehl S. Statistische Verfahren zur Zuordnung von Präpositionalphrasen / S. Mehl, H. Langer, M. Volk // Computer, Linguistik und Phonetik zwischen Sprache und Sprechen. – Frankfurt am Main: Lang, 1998. – S. 97–110.
10. Weber H.-J. Mehrdeutige Formen im heutigen Deutsch / H.-J. Weber. – Tübingen: Niemeyer, 1974. – 271 S.

Kiyko S.V. Syntactic homonymy in German

In article examples of a syntactic homonymy in journalese texts of modern German are considered, classification of types of ambiguous syntactic designs is developed and the most frequency homonymic designs at text level are described.

Keywords: homonymy, syntax, parsing, newspaper and publicistic texts.

Кийко С. В. Синтаксическая омонимия в немецком языке

В статье рассмотрены примеры синтаксической омонимии в газетно-публицистических текстах современного немецкого языка, разработана классификация видов неоднозначных синтаксических конструкций и описаны наиболее частотные омонимические конструкции на уровне текста.

Ключевые слова: омонимия, синтаксическая конструкция, синтаксический анализ, газетно-публицистический текст.